

SHIMOLIY BAQTRIYA BRONZA DAVRI JAMOALARINING DAFN MAROSIMLARI (O'troq dehqonchilik madaniyati jamoalari misolida)

Odiljonova Parizod Shuxrat qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Ijtimoiy-gumanitar
fanlarni o'qitish metodikasi (Tarix) 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Shimoliy Baqtriya Bronza davri va o'sha davr jamoalarining dafn marosimlarini ot'roq dehqonchilik madaniyati jamoalari misolida ko'rib chiqib, ilmiy tadqiqot ishlari asosida fikr-mulohazalar yuritiladi.

***Kalit so'zlar:** Shimoliy Baqtriya, bronza davri, dafn marosimlari, Sopollitepa manzilgohi, lahad, sopol buyumlar.*

ABSTRACT

In this article, the northern Bactrian Bronze Age and the funeral rites of the communities of this period are considered on the example of the communities of nomadic agricultural culture, and comments are given on the basis of scientific research.

***Key words:** Northern Bactria, Bronze Age, funeral rite, Sapallitepa settlement, lahad, ceramics.*

KIRISH

Ilk davlatchilik va shaharsozlik an'analari O'rta Osiyodagi qadimiy Baqtriyada rivojlangan. Qadimgi Baqtriya haqida tarixiy manbalarda juda ko'p ma'lumotlar mavjud. Baqtriyaning shimoliy qismlari, ayniqsa, taraqqiyoti jihatidan ajralib turardi. Bu yerda bronza davridan boshlab qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, savdo-sotiq,

madaniyat va shaharsozlik yuksak darajada rivojlangan bo‘lib, bugungi kunda ham xalqaro olimlarning qiziqishini uyg‘otmoqda.

Qadimgi Baqtriya besh viloyatni bir necha daryo vohalariga birlashtirgan. Bular: Surxon, Balxob, Kofirnixon, Vaxsh, Ko‘kcha-Qunduz vohalari. Baqtriya viloyatlari orasida shimoliy viloyatlar, ayniqsa Surxon vohasi ajralib turardi. Chunki Baqtriyaning ilk dehqonchilik, hunarmandchilik madaniyati, shaharsozlik asoslari aynan Surxon vohasida shakllangan. Hozirgi vaqtda Qadimgi Baqtriya hududida miloddan avvalgi I ming yillikning birinchi yarmiga oid 240 dan ortiq qal‘alar, shaharlar va qal‘alar topilgan. Ulardan Surxon vohasida Kuchuktepa, Beshqutan, Tallashqon, Jondavlat, Bandixon, Buyrachi, Qiziltepa, Obishir, Sho‘rtepa kabi yodgorliklar bor. Bu yodgorliklar mudofaa devorlari va istehkomlar bilan o‘ralgan shaharlar, qishloqlar, qal‘alar va turar-joylardir [11,34]. Surxon vohasining markazi Qiziltepa shahri edi [12,45].

Yurtimizda islom dinidan oldin amalda bo‘lgan otashparastlik va zardushtiylik diniga e‘tiqod qiluvchi ajdodlarimizning o‘ziga xos dafn marosimlari kishi e‘tiborini jalb etadi. Dafn marosimlari misolida o‘sha davr odamlarining umumiy yashash sharoiti, ularning ijtimoiy-iqtisodiy va diniy mafkurasi qanday bo‘lganligini ko‘rish mumkin. Jamiyatdagi turli guruhlarining qarashlari va qayg‘u-alamlari ularning qabrlarida namoyon bo‘lgan diniy marosimlari orqali ifodalanadi. Sopollitepa manzilgohida olib borilgan qazuv ishlari natijasida ushbu yodgorlik shimoliy Afg‘onistonning Dashtli, Marg‘iyonaning Gonur yodgorliklari bilan o‘zaro ijtimoiy-iqtisodiy, etnomadaniy va etnik aloqalar bo‘lganligi aniqlandi [1,23].

Bronza davridan e‘tiboran zardushtiylik dini chorvadorlar orasida ildiz otib, quyosh eng muqaddas, oliy ibtido sifatida qadrlangan. Bu davr aholisi tog‘ tepalarida, ko‘l bo‘ylarida, quyosh yaxshi ko‘rinadigan joylarda quyoshga sig‘inib, yaylovga boy erni so‘rashgan [4,63]. Bronza davrida vujudga kelgan o‘troq dehqonchilik vohalari aholisining diniy qarashlari dastlabki davrda dasht aholisi diniy qarashlari bilan ko‘p jihatdan o‘xshash bo‘lsada, o‘troq aholining keyingi tarixiy taraqqiyotida cho‘l aholisidan keskin farq qila boshlaydi, din jamiyatni boshqarishning ustuvor omiliga

aylanadi. Tabiiyki o'troq dehqon hayotida er, suv, havo, olov (quyosh) muhim o'ringa ega. Tabiat unsurlariga e'tiqod qilish dehqonlar jamoasida tobora uyg'unlashib, aniq tizimga kirib boradi . [4,60].

Sopolli madaniyati aholisining dafn marosimlari va diniy e'tiqodi madaniyatning barcha bosqichlarida o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Masalan, bu madaniyatning Sopolli va Jarqo'ton bosqichlari dafn marosimlarini kuzatar ekanmiz, ular o'rtasida bir-biri bilan uzviy bog'liq, shu bilan birga, ularni bir-biridan ajratib turuvchi o'ziga xos jihatlar ham ko'zga tashlanadi. Sopollitepada olib borilgan qazish ishlari natijasida 138 ta qabr ochib o'rganilgan [2,38]. Bu qabrlarda turli yoshlardagi 158 ta jasad ko'milgan. [3,10]

Qabrlarning tuzilishi asosan ayvonli lahad shaklida. Qabrlar ayvoni odatda to'g'rito'rtburchak shaklida o'ra qazilgan bo'lib, uning chuqurligi 60 sm dan 1 metrgacha bo'lgan. Qabr ayvonining g'arbiy devori ostidan lahadga teshik ochilgan. Shu teshik orqali oval shaklida lahad qazilgan. Lahadning chuqurligi ayvonga nisbatan 40-60 sm gacha chuqurroq qazilgan. Lahad teshigi tuxumsimonoval shaklida, ba'zan to'g'rito'rtburchak shaklida bo'lib, yaxshi saqlangan qabrlarda lahad teshigi xom g'isht bilan berkitilganligini ko'rish mumkin. Lahadning shimoliy-g'arbiy burchagi to'risiga marhum jinsiga qarab o'ng yoki chap yonboshi bilan boshi shimolga qaratib qo'yilgan. Bo'sh qolgan sharqiy va janubiy-sharqiy qismiga mozorga qo'yilishi lozim bo'lgan buyumlar joylashtirib chiqilgan. Shaxsiy buyumlar asosan skelet yaqinida joylashgan. Lahad og'zi teshigi yuqorida ta'kidlaganimizdek, g'ishtlar bilan berkitilgan bo'lib, g'ishtlarning oralariga sopol parchalari terib chiqilgan, so'ng ustidan tuproq tortilgan. [3,14]

Sopollitepa bosqichida dafn etish ikki xil usulda bo'lib, bular qabrga marhum jasadining qo'yilishi va mayitsiz qabrlardir. Qabrga marhum qo'yilishini ham uch turga ajratish mumkin. Bular yakka, juft va odam bilan birga qo'yning ko'milishidir. Shu o'rinda kenotaf qabrlarni ham ikki turga bo'lish mumkin. Bulardan birinchisi, odam o'rni bo'sh (ehtimol u joyda loydan yasalgan marhumning sxematik haykalchasi bo'lgan), ammo idishlarda ovqat qo'yilgan. Ikkinchi holatda odam o'rniga kichik bir

qo‘y ko‘milgan. Ba‘zan kenotaf qabrlarda hayvonlarning juft ko‘milganlik holati ham uchraydi. Masalan, № 90 qabr, bu erda er-xotin o‘rnida ikkita qo‘yning jasadi dafn etilgan. [7,92]. Bu turdagi qabrlar erkak va ayolga tegishli ekanligini ko‘rsatadi.

Sopollitepadagi dafn etish usuli Sopolli madaniyatining keyingi bosqichlarida [6,29] va qo‘shni hudud madaniyatlari hisoblanadigan Bishkent-Vaxsh madaniyatlari yodgorliklarida ham asosiy dafn etish usuli sifatida kuzatiladi. Ushbu usul u davr uchun shubxasiz, yangilik emas edi. Xuddi shunday holat Janubiy Turkmanistonning ilk dehqonchilik yodgorliklarida, eneolit davriga tegishli Qoratepa manzilgohidagi 26 ta qabrda uchratilib, marhumning boshi janub va janubiy-g‘arbga qaratilgan. Qabrlar asosan manzilgohning poli ostidan topilgan [8,29]. Yashash uyining ostonasi ostiga va poli ostiga dafn etilganlik holati V.I.Sarianidi tomonidan Geoksyur vohasidagi manzilgohlaridan ham topilgan. [9,36]

Sopollitepada o‘rganilgan qabrlarning 8 tasida (14, 15, 22, 32, 10, 36, 37, 45) marhum xum va ko‘zalarga solib dafn etilgan. Ehtimol, bu qabrlar otashparast ruhoniylar va ularning farzandlariga tegishli [3,117] bo‘lishi mumkin. Tuproqni muqaddasligini targ‘ib qiluvchi din vakillari va ularning farzandlari xali ostadonlar kashf etilmagan kezlarda xum va ko‘zalarga solib dafn etish usuli qo‘llanilgan bo‘lishi mumkin. Bunday usulda dafn etish zardushtiylikning ilk ko‘rinishlari paydo bo‘lganligidan dalolat beradi. Taniqli avestoshunos olimi M.Boysning ta‘kidlashicha [5,57], tanadan jon chiqishi bilan uni yovuz kuchlar egallaydi. Yovuz kuchlar egallagan jasadni esa, muqaddas hisoblangan erga – tuproqqa qo‘yish mumkin bo‘lmagan. Masalan, marhumning ko‘zaga solib dafn etilganlik holati 10-qabrda kuzatiladi. Bu qabr 1-2 yoshli bolaga tegishli bo‘lib, idish yonboshlatilgan holatda, og‘zi shimolga qaratilgan. Idishning og‘iz qismi biroz singan, skelet g‘ujanak holatda o‘ng tomonga yonboshlatilgan va boshi shimolga qaratilgan. [1,54]

Sopollitepadagi ko‘pgina mozorlarda hatto qabr bo‘shlig‘i mavjud, ya‘ni qabrga tuproq o‘pirilib, qabr tuproqqa to‘lmagan. Mozorlar, ularga qo‘yilgan ashyoviy dalillarga juda ham boy. Qabrlardagi ashyoviy buyumlar ularning abadiy o‘limga ishonmaganliklaridan dalolat beradi. Qabrlarda 10 tadan 30-40 tagacha dafn etish anjomlari qo‘yilgan bo‘lsa, ularning asosan ko‘p qismini sopol buyumlar, undan so‘ng

bronzadan ishlangan buyumlar va har xil taqinchoqlar tashkil etadi. Shu bilan birga, T.Shirinov Sopollitepa manzilgohida 4 mingga yaqin toshdan yasalgan mehnat qurollari va qurollar borligini aytib, ularning izohini beradi . [10, 36] Qabrlardagi ko‘mish bilan bog‘liq buyumlar orasida hattoki yumshoq buyumlar – teri, yog‘och, bug‘doy poya va novdalardan to‘qilgan idishlar, kiyim qoldiqlari uchraydiki, bular o‘sha davr odamlarining real hayotini aniq tasavvur etishga yordam beradi . [2,23].

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, hozirgi kunda Bronza davri shimoliy Baqtriya o‘troq va chorvador qabilalarning dafn marosimlari va diniy e‘tiqodi mavzusida ilmiy izlanishlar olib borishda davom etishimiz dolzarb masalalardan biri sifatida hisoblanib kelmoqda .

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Асқаров А. Сапалитена – Ташкент, Фан. 1973. – С. 173.
2. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. Ташкент, 1977. – С. 232.
3. Аскарлов А. Бронзовый век Южного Узбекистана (к проблеме возникновения локальных очагов древневосточных цивилизаций) // Автореф. дис... д-ра. ист.наук. – Москва, 1976. – С.44-54.
4. Алёкин В.А. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ. – Ленинград, Наука. 1986. – С. 29.
- 5 Бойс М. Зороастрийцы: верования и обычаи. –М., 1987. – С. 57.
6. Эсанов М. Авесто жамиятининг археологик материалларда акс этиши. (Қадимги Бақтрия ва Маргиёнанинг бронза даври моддий маданият ёдгорликлари мисолида) // т.ф.н. диссер. Т.: 2007, – Б. 63.
7. Ионесов В.И. Становление и развитие раннеклассовых отношений в оседлоземледельческом обществе Северной Бактрии // дис... канд. ист. наук– Самарканд, 1990. – С. 92
- 8 Массон В.М. Карадепе у Артыке // Тр. ЮТАКЭ, – Том X, 1961. – Ашхабад, – С. 328-329.
9. Сариниди В.И. Энеолитическое поселение Геоксюр. Тр. ЮТАКЭ, – Том X, 1961. – Ашхабад, – С. 229- 238
10. Ширинов Т. Орудия производства и оружие эпохи бронзы Среднеазиатского междуречья. – Т., Фан, 1986. – С. 36.
11. Турсунов С., Кабулов Э. Истории Сурхандарьи. Ташкент, 2004.
12. Пугаченкова Г. А., Ртвеладзе Э. В. Северная Бактрия-Тохаристан. Очерки истории и культуры (древность и средневековье). Ташкент, 1990.